ମେଘନାଦବଧ କାବ୍ୟ

ମାଇକେଲ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ

ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗ

୧୦ ଅଗାଷ୍ଟ ୨୦୦୭

ଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ: ୨୪ ମେ ୨୦୦୯)

http://www.iopb.res.in/~somen/madhu.html

ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗ

ରାଜକାଜ ସାଧି ଯଥା, ବିରାମ-ମନ୍ଦିରେ,
ପ୍ରବେଶି, ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଖୁଲି ରାଖେନ ଯତନେ
କିରୀଟ; ରାଖିଲା ଖୁଲି ଅସ୍ତାଚଳଚୂଡ଼େ
ଦିନାନ୍ତେ ଶିରେର ରତ୍ନ ତମୋହା ମିହିରେ
ଦିନଦେବ; ତାରାଦଳେ ଆଇଲା ରଜନୀ;
ଅଇଲା ରଜନୀକାନ୍ତ ଶାନ୍ତ ସୁଧାନିଧି ।

ଶତ ଶତ ଅଗ୍ନିରାଶି ଜ୍ୱଳିଲ ଚୌଦିକେ
ରଣକ୍ଷେତ୍ରେ । ଭୂପତିତ ଯଥାୟ ସୁରଥୀ
ସୌମିତ୍ରି, ବୈଦେହୀନାଥ ଭୂପତିତ ତଥା
ନୀରବେ ! ନୟନଜଳ, ଅବିରଳ ବହି,
ଭ୍ରାତୃଲୋହ ସହ ମିଶି, ତିତିଛେ ମହୀରେ,
ଗିରିଦେହେ ବହି ଯଥା, ମିଶ୍ରିତ ଗୈରିକେ,
ପଡ଼େ ତଳେ ପ୍ରସ୍ରବଣ ! ଶୂନ୍ୟମନାଃ ଖେଦେ
ରଘୁସୈନ୍ୟ; ବିଭୀଷଣ ବିଭୀଷଣ ରଣେ,
କୁମୁଦ, ଅଙ୍ଗଦ, ହନୁ, ନଳ, ନୀଳ ବଳୀ,
ଶରଭ, ସୁମାଳୀ, ବୀର କେଶରୀ ସୁବାହୁ,
ସୁଗ୍ରୀବ, ବିଷଣ୍ଣ ସବେ ପ୍ରଭୁର ବିଷାଦେ !

ଚେତନ ପାଇୟା ନାଥ କହିଲା କାତରେ;-
"ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟଜି, ବନବାସେ ନିବାସିନୁ ଯବେ,
ଲକ୍ଷ୍ମଣ, କୁଟୀରଦ୍ୱାରେ, ଆଇଲେ ଯାମିନୀ,
ଧନୁଃ କରେ ହେ ସୁଧନ୍ୱି, ଜାଗିତେ ସତତ
ରକ୍ଷିତେ ଆମାୟ ତୁମି; ଆଜି ରକ୍ଷଃପୁରେ-
ଆଜି ଏଇ ରକ୍ଷଃପୁରେ ଅରି ମାଝେ ଆମି,
ବିପଦ-ସଲିଳେ ମଗ୍ନ; ତବୁଓ ଭୁଲିୟା
ଆମାୟ, ହେ ମହାବାହୁ, ଲଭିଛ ଭୂତଳେ
ବିରାମ ? ରାଖିବେ ଆଜି କେ, କହ ଆମାରେ ?
ଉଠ, ବଳି ! କବେ ତୁମି ବିରତ ପାଳିତେ
ଭ୍ରାତୃ-ଆଜ୍ଞା ? ତବେ ଯଦି ମମ ଭାଗ୍ୟଦୋଷେ-
ଚିରଭାଗ୍ୟହୀନ ଆମି-ତ୍ୟଜିଲା ଆମାରେ,
ପ୍ରାଣାଧିକ, କହ, ଶୁନି, କୋନ୍ ଅପରାଧେ
ଅପରାଧୀ ତବ କାଛେ ଅଭାଗୀ ଜାନକୀ ?
ଦେବର ଲକ୍ଷ୍ମଣେ ସ୍ମରି ରକ୍ଷଃକାରାଗାରେ
କାଁଦିଛେ ସେ ଦିବାନିଶି ! କେମନେ ଭୁଲିଲେ—
ହେ ଭାଇ, କେମନେ ତୁମି ଭୁଲିଲେ ହେ ଆଜି
ମାତୃସମ ନିତ୍ୟ ଯାରେ ସେବିତେ ଆଦରେ !
ହେ ରାଘବକୁଳଚୂଡ଼ା, ତବ କୁଳବଧୂ,

ରାଖେ ବାଁଧି ପୌଳସ୍ତେୟ୍ ? ନା ଶାସ୍ତି ସଂଗ୍ରାମେ
ହେନ ଦୁଷ୍ଟମତି ଚୋରେ, ଉଚିତ କି ତବ
ଏ ଶୟନ–ବୀରବୀର୍ଯେ ସର୍ବଭୁକ ସମ
ଦୁର୍ବାର ସଂଗ୍ରାମେ ତୁମି ? ଉଠ, ଭୀମବାହୁ,
ରଘୁକୁଳଜୟକେତୁ ! ଅସହାୟ୍ ଆମି
ତୋମା ବିନା, ଯଥା ରଥୀ ଶୂନ୍ୟଚକ୍ର ରଥେ !
ତୋମାର ଶୟନେ ହନୁ ବଳହୀନ, ବଳି,
ଗୁଣହୀନ ଧନୁଃ ଯଥା; ବିଳାପେ ବିଷାଦେ
ଅଙ୍ଗଦ; ବିଷଣ୍ଣ ମିତା ସୁଗ୍ରୀବ ସୁମତି,
ଅଧୀର କର୍ବୁରୋତ୍ତମ ବିଭୀଷଣ ରଥୀ,
ବ୍ୟାକୁଳ ଏ ବଳୀଦଳ ! ଉଠ, ତ୍ୱରା କରି,
ଜୁଡ଼ାଓ ନୟନ, ଭାଇ, ନୟନ ଉନ୍ମିଳି !

“କିନ୍ତୁ କ୍ଲାନ୍ତ ଯଦି ତୁମି ଏ ଦୁରନ୍ତ ରଣେ,
ଧନୁର୍ଧର, ଚଳ ଫିରି ଯାଇ ବନବାସେ ।
ନାହି କାଜ, ପ୍ରିୟତମ, ସୀତାୟ୍ ଉଦ୍ଧାରି,–
ଅଭାଗିନୀ ! ନାହି କାଜ ବିନାଶି ରାକ୍ଷସେ ।
ତନୟ୍-ବତ୍ସଳା ଯଥା ସୁମିତ୍ରା ଜନନୀ
କାଁଦେନ ସରଯୂତୀରେ, କେମନେ ଦେଖାବ
ଏ ମୁଖ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ଆମି, ତୁମି ନା ଫିରିଲେ
ସଙ୍ଗେ ମୋର ? କି କହିବ, ଶୁଧିବେନ ଯବେ
ମାତା, ‘କୋଥା, ରାମଭଦ୍ର, ନୟନେର ମଣି
ଆମାର, ଅନୁଜ ତୋର ?’ କି ବଳେ ବୁଝାବ
ଉର୍ମିଳା ବଧୂରେ ଆମି, ପୁରବାସୀ ଜନେ ?
ଉଠ ବତ୍ସ ! ଆଜି କେନ ବିମୁଖ ହେ ତୁମି
ସେ ଭ୍ରାତାର ଅନୁରୋଧେ, ଯାର ପ୍ରେମବଶେ,
ରାଜ୍ୟଭୋଗ ତ୍ୟଜି ତୁମି ପଶିଲା କାନନେ ।
ସମଦୁଃଖେ ସଦା ତୁମି କାଁଦିତେ ହେରିଲେ
ଅଶ୍ରୁମୟ୍ ଏ ନୟନ; ମୁଛିତେ ଯତନେ
ଅଶ୍ରୁଧାରା; ତିତି ଏବେ ନୟନେର ଜଳେ
ଆମି, ତବୁ ନାହି ତୁମି ଚାହ ମୋର ପାନେ
ପ୍ରାଣାଧିକ ? ହେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ଏ ଆଚାର କଭୁ
(ସୁଭ୍ରାତୃବତ୍ସଳ ତୁମି ବିଦିତ ଜଗତେ !)
ସାଜେ କି ତୋମାରେ, ଭାଇ, ଚିରାନନ୍ଦ ତୁମି
ଆମାର ! ଆଜନ୍ମ ଆମି ଧର୍ମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି
ପୂଜିନୁ ଦେବତାକୁଳେ-ଦିଲା କି ଦେବତା
ଏଇ ଫଳ ? ହେ ରଜନି, ଦୟାମୟୀ ତୁମି;
ଶିଶିର-ଆସାରେ, ନିତ୍ୟ ସରସ କୁସୁମେ,
ନିଦାଘାର୍ତ୍ତ; ପ୍ରାଣଦାନ ଦେହ ଏ ପ୍ରସୂନେ !
ସୁଧାନିଧି ତୁମି, ଦେବ ସୁଧାଂଶୁ; ବିତର
ଜୀବନଦାୟିନୀ ସୁଧା, ବାଁଚାଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣେ–
ବାଁଚାଓ, କରୁଣାମୟ୍, ଭିଖାରୀ ରାଘବେ ।”

ଏଇରୂପେ ବିଳାପିଲା ରକ୍ଷଃକୁଳରିପୁ
ରଣକ୍ଷେତ୍ରେ, କୋଳେ କରି ପ୍ରିୟତମାନୁଜେ;
ଉଚ୍ଛ୍ୱାସିଲା ବୀରବୃନ୍ଦ ବିଷାଦେ ଚୌଦିକେ;
ମହୀରୁହବ୍ୟୂହ ଯଥା ଉଚ୍ଛ୍ୱାସେ ନିଶୀଥେ,
ବହେ ଯବେ ସମୀରଣ ଗହନ ବିପିନେ ।

ନିରାନନ୍ଦ ଶୈଳସୁତା କୈଳାସ-ଆଳୟେ
ରଘୁନନ୍ଦନେର ଦୁଃଖେ; ଉତ୍ସଙ୍ଗ-ପ୍ରଦେଶେ,
ଧୂର୍ଜଟିର ପାଦପଦ୍ମେ ପଡ଼ିଛେ ସଘନେ
ଅଶ୍ରୁବାରି, ଶତଦଳେ ଶିଶିର ଯେମତି
ପ୍ରତ୍ୟୁଷେ ! ଶୁଧିଲା ପ୍ରଭୁ, “କି ହେତୁ, ସୁନ୍ଦରି,
କାତରା ତୁମି ହେ ଆଜି, କହ ତା ଆମାରେ ?”
“କି ନା ତୁମି ଜାନ, ଦେବ ?” ଉତ୍ତରିଲା ଦେବୀ
ଗୌରୀ; ଲକ୍ଷ୍ମଣେର ଶୋକେ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲଙ୍କାପୁରେ,

ଆକ୍ଷେପିଛେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ଶୁନ, ସକରୁଣେ ।
ଅଧୀର ହୃଦୟ ମମ ରାମେର ବିଳାପେ!
କେ ଆର, ହେ ବିଶ୍ୱନାଥ, ପୂଜିବେ ଦାସୀରେ
ଏ ବିଶ୍ୱେ ? ବିଷମ ଲଜ୍ଜା ଦିଲେ, ନାଥ, ଆଜି
ଆମାୟ, ଡୁବାଲେ ନାମ କଳଙ୍କସଲିଳେ ।
ତପୋଭଙ୍ଗ ଦୋଷେ ଦାସୀ ଦୋଷୀ ତବ ପଦେ,
ତାପସେନ୍ଦ୍ର; ତେଁଇ ବୁଝି, ଦଣ୍ଡିଲା ଏରୂପେ ?
କୁକ୍ଷଣେ ଆଇଲ ଇନ୍ଦ୍ର ଆମାର ନିକଟେ !
କୁକ୍ଷଣେ ମୈଥିଳୀପତି ପୂଜିଲ ଆମାରେ !”

ନୀରବିଲା ମହାଦେବୀ କାଁଦି ଅଭିମାନେ ।
ହାସି ଉତ୍ତରିଲା ଶମ୍ଭୁ, “ଏ ଅଳ୍ପ ବିଷୟେ,
କେନ ନିରାନନ୍ଦ ତୁମି, ନଗେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦିନି ?
ପ୍ରେର ରାଘବେନ୍ଦ୍ର ଶୂରେ କୃତାନ୍ତନଗରେ
ମାୟା ସହ; ସଶରୀରେ, ଆମାର ପ୍ରସାଦେ,
ପ୍ରବେଶିବେ ପ୍ରେତଦେଶେ ଦାଶରଥି ରଥୀ ।
ପିତା ରାଜା ଦଶରଥ ଦିବେ ତାରେ କଯେ
କି ଉପାୟେ ଭାଇ ତାର ଜୀବନ ଲଭିବେ,
ଆବାର; ଏ ନିରାନନ୍ଦ ତ୍ୟଜ ଚନ୍ଦ୍ରାନନେ !
ଦେହ ଏ ତ୍ରିଶୂଳ ମମ ମାୟାୟ, ସୁନ୍ଦରି ।
ତମୋମୟ, ଯମଦେଶେ ଅଗ୍ନିସ୍ତମ୍ଭସମ
ଜ୍ୱଳି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିବେ ଦେଶ; ପୂଜିବେ ଇହାରେ
ପ୍ରେତକୁଳ; ରାଜଦଣ୍ଡେ ପ୍ରଜାକୁଳ ଯଥା ।”

କୈଳାସ-ସଦନେ ଦୁର୍ଗା ସ୍ମରିଲା ମାୟାରେ ।
ଅବିଲମ୍ବେ କୁହକିନୀ ଆସି ପ୍ରଣମିଲା
ଅମ୍ବିକାୟ; ମୃଦୁସ୍ୱରେ କହିଲା ପାର୍ବତୀ;-
“ଯାଓ ତୁମି ଲଙ୍କାଧାମେ, ବିଶ୍ୱବିମୋହିନି ।
କାଁଦିଛେ ମୈଥିଳୀପତି, ସୌମିତ୍ରିର ଶୋକେ ।
ଆକୁଳ; ସମ୍ବୋଧି ତାରେ ସୁମଧୁର ଭାଷେ,
ଲହ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରେତପୁରେ; ଦଶରଥ ପିତା
ଆଦେଶିବେ କି ଉପାୟେ ଲଭିବେ ସୁମତି
ସୌମିତ୍ରି ଜୀବନ ପୁନଃ ଆର ଯୋଧ ଯତ,
ହତ ଏ ନଶ୍ୱର ରଣେ । ଧର ପଦ୍ମକରେ
ତ୍ରିଶୂଳୀର ଶୂଳ, ସତି । ଅଗ୍ନିସ୍ତମ୍ଭସମ
ତମୋମୟ ଯମଦେଶେ ଜ୍ୱଳି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିବେ
ଅସ୍ତ୍ରବର ।” ପ୍ରଣମିୟା ଉମାୟ ଚଳିଲା
ମାୟା । ଛାୟାପଥେ ଛାୟା ପାଳାଇଲା ଦୂରେ
ରୂପେର ଛଟାୟ ଯେନ ମଳିନ ! ହାସିଲ
ତାରାବଳୀ–ମଣିକୁଳ ସୌରକରେ ଯଥା ।
ପଶ୍ଚାତେ ଖମୁଖେ ରାଖି ଆଲୋକେର ରେଖା,
ସିନ୍ଧୁନୀରେ ତରୀ ଯଥା, ଚଳିଲା ରୂପସୀ
ଲଙ୍କା ପାନେ । କତ କ୍ଷଣେ ଉତରିଲା ଦେବୀ
ଯଥାୟ ସସୈନ୍ୟେ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଘୁକୁଳମଣି ।
ପୂରିଲ କନକ-ଲଙ୍କା ସ୍ୱର୍ଗିୟ ସୌରଭେ ।

ରାଘବେର କର୍ଣ୍ଣମୂଳେ କହିଲା ଜନନୀ,-
“ମୁଛ ଅଶ୍ରୁବାରିଧାରା, ଦାଶରଥି ରଥି,
ବାଁଚିବେ ପ୍ରାଣେର ଭାଇ; ସିନ୍ଧୁତୀର୍ଥ-ଜଳେ
କରି ସ୍ନାନ, ଶୀଘ୍ର ତୁମି ଚଳ ମୋର ସାଥେ
ଯମାଳୟେ; ସଶରୀରେ ପଶିବେ, ସୁମତି,
ତୁମି ପ୍ରେତପୁରେ ଆଜି ଶିବେର ପ୍ରସାଦେ ।
ପିତା ଦଶରଥ ତବ ଦିବେନ କହିୟା
କି ଉପାୟେ ସୁଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଲଭିବେ
ଜୀବନ । ହେ ଭୀମବାହୁ, ଚଳ ଶୀଘ୍ର କରି ।
ସୃଜିବ ସୁରଙ୍ଗପଥ; ନିର୍ଭୟେ, ସୁରଥି,
ପଶ ତାହେ; ଯାବ ଆମି ପଥ ଦେଖାଇୟା

ତବାଗ୍ରେ । ସୁଗ୍ରୀବ-ଆଦି ନେତୃପତି ଯତ,
କହ ସବେ, ରକ୍ଷା ତାରା କରୁକ ଲକ୍ଷ୍ମଣେ ।"

ସବିସ୍ମୟେ ରାଘବେନ୍ଦ୍ର ସାବଧାନି ଯତ ।
ନେତୃନାଥେ, ସିନ୍ଧୁତୀରେ ଚଳିଳା ସୁମତି-
ମହାତୀର୍ଥ । ଅବଗାହି ପୂତ ସ୍ରୋତେ ଦେହ
ମହାଭାଗ, ତୁଷି ଦେବ ପିତୃଲୋକ-ଆଦି
ତର୍ପଣେ । ଶିବିର-ଦ୍ୱାରେ ଉତରିଳା ତ୍ୱରା
ଏକାକୀ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଏବେ ଦେଖିଲା ନୃମଣି
ଦେବତେଜଃପୁଞ୍ଜେ ଗୃହ । କୃତାଞ୍ଜଳିପୁଟେ,
ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଦିୟା ରଥୀ ପୂଜିଲା ଦେବୀରେ ।
ଭୂଷିୟା ଭୀଷଣ ତନୁ ସୁବୀର ଭୂଷଣେ
ବୀରେଶ, ସୁରଙ୍ଗପଥେ ପଶିଲା ସାହସେ–
କି ଭୟ ତାହାରେ, ଦେବ ସୁପ୍ରସନ୍ନ ଯାରେ ?ବୃ

ଚଳିଳା ରାଘବଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତିମିର କାନନ-
ପଥେ ପଥୀ ଚଳେ ଯଥା, ଯବେ ନିଶାଭାଗେ
ସୁଧାଂଶୁର ଅଂଶୁ ପଶି ହାସେ ସେ କାନନେ ।
ଆଗେ ଆଗେ ମାୟାଦେବୀ ଚଳିଳା ନୀରବେ ।

କତ କ୍ଷଣେ ରଘୁବର ଶୁନିଳା ଚମକି
କଲ୍ଲୋଳ, ସହସ୍ର ଶତ ସାଗର ଉଥଳି
ରୋଷେ କଲ୍ଲୋଳିଛେ ଯେନ ! ଦେଖିଲା ସଭୟେ
ଅଦୂରେ ଭୀଷଣ ପୁରୀ, ଚିରନିଶାବୃତ !
ବହିଛେ ପରିଖାରୂପେ ବୈତରଣୀ ନଦୀ
ବଜ୍ରନାଦେ; ରହି ରହି ଉଥଳିଛେ ବେଗେ
ତରଙ୍ଗ, ଉଥଳେ ଯଥା ତପ୍ତ ପାତ୍ରେ ପୟଃ
ଉଚ୍ଛ୍ୱାସିୟା ଧୂମ୍ରପୁଞ୍ଜ, ଏସ୍ତ ଅଗ୍ନିତେଜେ !
ନାହି ଶୋଭେ ଦିନମଣି ସେ ଆକାଶଦେଶେ
କିମ୍ବା ଚନ୍ଦ୍ର, କିମ୍ବା ତାରା; ଘନ ଘନାବଳୀ,
ଉଗରି ପାବକରାଶି, ଭ୍ରମେ ଶୂନ୍ୟପଥେ
ବାତଗର୍ଭ, ଗର୍ଜି ଉଚ୍ଚେ, ପ୍ରଳୟେ ଯେମତି
ପିନାକୀ, ପିନାକେ ଇଷୁ ବସାଇୟା ରୋଷେ !

ସବିସ୍ମୟେ ରଘୁନାଥ ନଦୀର ଉପରେ
ହେରିଲା ଅଦ୍ଭୁତ ସେତୁ, ଅଗ୍ନିମୟ କଭୁ,
କଭୁ ଘନ ଧୂମାବୃତ, ସୁନ୍ଦର କଭୁ ବା
ସୁବର୍ଣ୍ଣେ ନିର୍ମିତ ଯେନ ! ଧାଇଛେ ସତତ
ସେ ସେତୁର ପାନେ ପ୍ରାଣୀ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ କୋଟି-
ହାହାକାର ନାଦେ କେହ; କେହ ବା ଉଲ୍ଲାସେ !

ଶୁଧିଲା ବୈଦେହୀନାଥ,–"କହ, କୃପାମୟି,
କେନ ନାନା ବେଶ ସେତୁ ଧରିଛେ ସତତ ?
କେନ ବା ଅଗଣ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ (ଅଗ୍ନିଶିଖା ହେରି
ପତଙ୍ଗେର କୁଳ ଯଥା) ଧାୟ ସେତୁ ପାନେ ?"

ଉତ୍ତରିଳା ମାୟାଦେବୀ,–"କାମରୂପୀ ସେତୁ,
ସୀତାନାଥ; ପାପୀ-ପକ୍ଷେ ଅଗ୍ନିମୟ ତେଜେ,
ଧୂମାବୃତ; କିନ୍ତୁ ଯବେ ଆସେ ପୁଣ୍ୟ-ପ୍ରାଣୀ,
ପ୍ରଶସ୍ତ, ସୁନ୍ଦର, ସ୍ୱର୍ଗେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଥ ଯଥା !
ଓଇ ଯେ ଅଗଣ୍ୟ ଆତ୍ମା ଦେଖିଛ, ନୃମଣି,
ତ୍ୟଜି ଦେହ ଭବଧାମେ, ଆସିଛେ ସକଳେ
ପ୍ରେତପୁରେ, କର୍ମଫଳ ଭୁଞ୍ଜିତେ ଏ ଦେଶେ ।
ଧର୍ମପଥଗାମୀ ଯାରା ଯାୟ ସେତୁପଥେ
ଉତ୍ତର, ପଶ୍ଚିମ, ପୂର୍ବଦ୍ୱାରେ; ପାପୀ ଯାରା
ସାଁତାରିୟା ନଦୀ ପାର ହୟ ଦିବାନିଶି
ମହାକ୍ଲେଶେ; ଯମଦୂତ ପୀଡ଼ୟେ ପୁଳିନେ,
ଜଳେ ଜ୍ୱଳେ ପାପ-ପ୍ରାଣ ତପ୍ତ ତୈଳେ ଯେନ !

ଚଳ ମୋର ସାଥେ ତୁମି; ହେରିବେ ସତ୍ୱରେ
ନରଚକ୍ଷୁଃ କଭୁ ନାହି ହେରିୟାଛେ ଯାହା ।"

ଧୀରେ ଧୀରେ ରଘୁବରଚଳିଲା ପଶ୍ଚାତେ,
ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ଦେଉଟି ସମ ଅଗ୍ରେ କୁହକିନୀ
ଉଜ୍ଜ୍ୱଳି ବିକଟ ଦେଶ । ସେତୁର ନିକଟେ
ସଭୟେ ହେରିଲା ରାମ ବିରାଟ-ମୂରତି
ଯମଦୂତ ଦଣ୍ଡପାଣି । ଗର୍ଜି ବଜ୍ରନାଦେ
ଶୁଧିଲ କୃତାନ୍ତଚର, "କେ ତୁମି ? କି ବଳେ,
ସଶରୀରେ, ହେ ସାହସି, ପଶିଲା ଏ ଦେଶେ
ଆତ୍ମମୟ ? କହ ତ୍ୱରା, ନତୁବା ନାଶିବ
ଦଣ୍ଡାଘାତେ ମୁହୂର୍ତ୍ତେକେ !" ହାସି ମାୟାଦେବୀ
ଶିବେର ତ୍ରିଶୂଳ ମାତା ଦେଖାଇଲା ଦୂତେ ।

ନତଭାବେ ନମି ଦୂତ କହିଳ ସତୀରେ;-
"କି ସାଧ୍ୟ ଆମାର, ସାଧ୍ୱି, ରୋଧି ଆମି ଗତି
ତୋମାର ? ଆପନି ସେତୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ଦେଖ
ଉଲ୍ଲାସେ, ଆକାସ ଯଥା ଉଷାର ମିଳନେ !"

ବୈତରଣୀ ନଦୀ ପାର ହଇଲା ଉଭୟେ ।
ଲୌହମୟ ପୁରୀଦ୍ୱାର ଦେଖିଲା ସମ୍ମୁଖେ
ରଘୁପତି; ଚକ୍ରାକୃତି ଅଗ୍ନି ରାଶି ରାଶି
ଘୋରେ ଅବିରାମ-ଗତି ଚୌଦିକ ଉଜଳି !
ଆଗ୍ନେୟ ଅକ୍ଷରେ ଲେଖା ଦେଖିଲା ନୃମଣି
ଭୀଷଣ ତୋରଣ-ମୁଖେ,– "ଏଇ ପଥ ଦିୟା
ଯାୟ ପାପୀ ଦୁଃଖଦେଶେ ଚିର ଦୁଃଖ-ଭୋଗେ;-
ହେ ପ୍ରବେଶି, ତ୍ୟଜି ସ୍ପୃହା, ପ୍ରବେଶ ଏ ଦେଶେ !"

ଅସ୍ଥିଚର୍ମସାର ଦ୍ୱାରେ ଦେଖିଲା ସୁରଥୀ
ଜ୍ୱର-ରୋଗ । କଭୁ ଶୀତେ କାଁପେ କ୍ଷୀଣ ତନୁ
ଥର ଥରି; ଘୋର ଦାହେ କଭୁ ବା ଦହିଛେ,
ବାଡ଼ବାଗ୍ନିତେଜେ ଯଥା ଜଳଦଳପତି ।
ପିତ୍ତ, ଶ୍ଳେଷ୍ମା, ବାୟୁ, ବଳେ କଭୁ ଆକ୍ରମିଛେ
ଅପହରି ଜ୍ଞାନ ତାର । ସେ ରୋଗେର ପାଶେ
ବିଶାଳ-ଉଦର ବସେ ଉଦରପରତା;-
ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ ଭୋଜନ-ଦ୍ରବ୍ୟ ଉଗରି ଦୁର୍ମତି
ପୁନଃ ପୁନଃ ଦୁଇ ହସ୍ତେ ତୁଳିୟା ଗିଳିଛେ
ସୁଖାଦ୍ୟ ! ତାହାର ପାଶେ ପ୍ରମତ୍ତତ୍ୱ ହାସେ
ଢୁଳୁ ଢୁଳୁ ଢୁଳୁ ଆଁଖି ! ନାଚିଛେ, ଗାଇଛେ
କଭୁ, ବିବାଦିଛେ କଭୁ, କାଁଦିଛେ କଭୁ ବା
ସଦା ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ମୂଢ଼, ଜ୍ଞାନହର ସଦା !
ତାର ପାଶେ ଦୁଷ୍ଟ କାମ, ବିଗଳିତ-ଦେହ
ଶବ ଯଥା, ତବୁ ପାପୀ ରତ ଗୋ ସୁରତେ–
ଦହେ ହିୟା ଅହରହଃ କାମାନଳତାପେ !
ତାର ପାଶେ ବସି ଯକ୍ଷ୍ମା ଶୋଣିତ ଉଗରେ,
କାଶି କାଶି ଦିବାନିଶି; ହାଁପାୟ ହାଁପାନି–
ମହାପୀଡ଼ା ! ବିସୂଚିକା, ଗତଜ୍ୟୋତିଃ ଆଁଖି;
ମୁଖ-ମଳ-ଦ୍ୱାରେ ବହେ ଲୋହେର ଲହରୀ
ଶୁଭ୍ରଜଳରୟରୂପେ ! ତୃଷାରୂପେ ରିପୁ
ଆକ୍ରମିଛେ ମୁହୁର୍ମୁହୁଃ ଅଙ୍ଗଗ୍ରହ ନାମେ
ଭୟଙ୍କର ଯମଚର ଗ୍ରହିଛେ ପ୍ରବଳେ
କ୍ଷୀଣ ଅଙ୍ଗ, ଯଥା ବ୍ୟାଘ୍ର, ନାଶି ଜୀବ ବନେ,
ରହିୟା ରହିୟା ପଡ଼ି କାମଡ଼ାୟ ତାରେ
କୌତୁକେ ! ଅଦୂରେ ବସେ ସେ ରୋଗେର ପାଶେ
ଉନ୍ମତ୍ତତା,–ଉଗ୍ର କଭୁ, ଆହୁତି ପାଇଲେ

ଉଗ୍ର ଅଗ୍ନିଶିଖା ଯଥା । କଭୁ ହୀନବଳା ।
ବିବିଧ ଭୂଷଣେ କଭୁ ଭୂଷିତ; କଭୁ ବା
ଉଲଙ୍ଗ, ସମର-ରଙ୍ଗେ ହରପ୍ରିୟା ଯଥା
କାଳୀ ! କଭୁ ଗାୟ ଗୀତ କରତାଳି ଦିୟା
ଉନ୍ମଦା; କଭୁ ବା କାଁଦେ; କଭୁ ହାସିରାଶି
ବିକଟ ଅଧରେ; କଭୁ କାଟେ ନିଜ ଗଳା
ତୀକ୍ଷଁଣ ଅସ୍ତ୍ରେ; ଗିଳେ ବିଷ; ବୁଡେ ଜଳାଶୟେ,
ଗଳେ ଦଡ଼ି ! କଭୁ, ଧିକ୍ ! ହାବ ଭାବ-ଆଦି
ବିଭ୍ରମବିଳାସେ ବାମା ଅହ୍ୱାନେ କାମୀରେ
କାମାତୁରା ! ମଳ, ମୁହ୍ୟ ନା ବିଚାରି କିଛୁ,
ଅନ୍ନ ସହ ମାଖି, ହାୟ, ଖାୟ ଅନାୟାସେ !
କଭୁ ବା ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧା, କଭୁ ଧୀରା ଯଥା
ସ୍ରୋତୋହୀନ ପ୍ରବାହିଣୀ-ପବନ ବିହନେ !
ଆର ଆର ରୋଗ ଯତ କେ ପାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତେ ?

ଦେଖିଲା ରାଘବ ରଥୀ ଅଗ୍ନିବର୍ଣ୍ଣ ରଥେ
(ବସନ ଶୋଣିତେ ଆର୍ଦ୍ର, ଖର ଅସି କରେ,)
ରଣେ ! ରଥମୁଖେ ବସେ କ୍ରୋଧ ସୂତବେଶେ !
ନରମୁଣ୍ଡମାଳା ଗଳେ, ନରଦେହରାଶି
ସମ୍ମୁଖେ ! ଦେଖିଲା ହତ୍ୟା, ଭୀମ ଖଡ଼୍ଗପାଣି;
ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱବାହୁ ସଦା, ହାୟ, ନିଧନସାଧନେ !
ବୃକ୍ଷଶାଖେ ଗଳେ ରଜ୍ଜୁ ଦୁଳିଛେ ନୀରବେ
ଆତ୍ମହତ୍ୟା, ଲୋଳଜିହ୍ୱ, ଉନ୍ମୀଳିତ ଆଁଖି
ଭୟଙ୍କର ! ରାଘବେନ୍ଦ୍ରେ ସମ୍ଭାଷି ସୁଭାଷେ
କହିଲେନ ମାୟାଦେବୀ–“ଏଇ ଯେ ଦେଖିଛ
ବିକଟ ଶମନଦୂତ ଯତ, ରଘୁରଥି,
ନାନା ବେଶେ ଏ ସକଳେ ଭ୍ରମେ ଭୂମଣ୍ଡଳେ
ଅବିଶ୍ରାମ, ଘୋର ବନେ କିରାତ ଯେମତି
ମୃଗୟାର୍ଥେ ! ପଶ ତୁମି କୃତାନ୍ତନଗରେ,
ସୀତାକାନ୍ତ; ଦେଖାଇବ ଆଜି ହେ ତୋମାରେ
କି ଦଶାୟ ଆତ୍ମକୁଳ ଜୀବେ ଆତ୍ମଦେଶେ !
ଦକ୍ଷିଣ ଦୁୟାର ଏଇ; ଚୌରାଶି ନରକ-
କୁଣ୍ଡ ଆଛେ ଏଇ ଦେଶେ । ଚଳ ତ୍ୱରା କରି ।”

ପଶିଲା କୃତାନ୍ତପୁରେ ସୀତାକାନ୍ତ ବଳୀ,
ଦାବଦଗ୍ଧ ବନେ, ମରି, ଋତୁରାଜ ଯେନ
ବସନ୍ତ; ଅମୃତ କିମ୍ବା ଜୀବଶୂନ୍ୟ ଦେହେ !
ଅନ୍ଧକାରମୟ ପୁରୀ, ଉଠିଛେ ଚୌଦିକେ
ଆର୍ତ୍ତନାଦ; ଭୂକମ୍ପନେ କାଁପିଛେ ସଘନେ
ଜଳ, ସ୍ଥଳ; ମେଘାବଳୀ ଉଗରିଛେ ରୋଷେ
କାଳାଗ୍ନି; ଦୁର୍ଗନ୍ଧମୟ ସମୀର ବହିଛେ,
ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଶବ ଯେନ ପୁଡ଼ିଛେ ଶ୍ମଶାନେ !

କତ କ୍ଷଣେ ରଘୁଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେଖିଲା ସମ୍ମୁଖେ
ମହାହ୍ରଦ; ଜଳରୂପେ ବହିଛେ କଲ୍ଲୋଳେ
କାଳାଗ୍ନି ! ଭାସିଛେ ତାହେ କୋଟି କୋଟି ପ୍ରାଣୀ
ଛଟଫଟି ହାହାକାରେ ! “ହାୟ ରେ, ବିଧାଥ
ନିର୍ଦ୍ଦୟ, ସୃଜିଲି କି ରେ ଆମା ସବାକାରେ
ଏଇ ହେତୁ ? ହା ଦାରୁଣ, କେନ ନା ମରିନୁ
ଜଠର-ଅନଳେ ମୋରା ମାୟେର ଉଦରେ ?
କୋଥା ତୁମି, ଦିନମଣି ? ତୁମି, ନିଶାପତି
ସୁଧାଂଶୁ ? ଆର କି କଭୁ ଜୁଡ଼ାଇବ ଆଁଖି
ହେରି ତୋମା ଦୌଁହେ, ଦେବ ? କୋଥା ସୁତ, ଦାରା
ଆତ୍ମବର୍ଗ ? କୋଥା, ହାୟ, ଅର୍ଥ ଯାର ହେତୁ
ବିବିଧ କୁପଥେ ରତ ଛିନୁ ରେ ସତତ–
କରିନୁ କୁକର୍ମ, ଧର୍ମେ ଦିୟା ଜଳା ଞ୍ଜଳି ?”

ଏଇ ରୂପେ ପାପୀ-ପ୍ରାଣ ବିଳାପେ ସେ ହ୍ରଦେ
ମୁହୁର୍ମୁହୁଃ । ଶୂନ୍ୟଦେଶେ ଅମନି ଉତ୍ତରେ
ଶୂନ୍ୟଦେଶଭବା ବାଣୀ ଭୈରବ ନିନାଦେ,–
"ବୃଥା କେନ, ମୂଢ଼ମତି, ନିନ୍ଦିସ୍ ବିଧିରେ
ତୋରା ? ସ୍ୱକରମ-ଫଳ ଭୁଞ୍ଜିସ୍ ଏ ଦେଶେ !
ପାପେର ଛଳନେ ଧର୍ମେ ଭୁଳିଲି କି ହେତୁ ?
ସୁବିଧି ବିଧିର ବିଧି ବିଦିତ ଜଗତେ !"

ନୀରବିଲେ ଦୈବବାଣୀ, ଭୀଷଣ-ମୂରତି
ଯମଦୂତ ହାନେ ଦଣ୍ଡ ମସ୍ତକ-ପ୍ରଦେଶେ;
କାଟେ କୃମି, ବଜ୍ରନଖା, ମାଂସାହାରି ପାଖୀ
ଉଡ଼ି ପଡ଼ି ଛାୟାଦେହେ ଛିଁଡ଼େ ନାଡ଼ି-ଭୁଁଡ଼ି
ହୁହୁଙ୍କାରେ ! ଆର୍ତନାଦେ ପୂରେ ଦେଶ ପାପୀ !

କହିଲା ବିଷାଦେ ମାୟା ରାଘବେ ସମ୍ଭାଷି,-
"ରୌରବ ଏ ହ୍ରଦ ନାମ, ଶୁନ, ରଘୁମଣି,
ଅଗ୍ନିମୟ ! ପରଧନ ହରେ ଯେ ଦୁର୍ମତି,
ତାର ଚିରବାସ ହେଥା; ବିଚାରୀ ଯଦ୍ୟପି
ଅବିଚାରେ ରତ, ସେଓ ପଡ଼େ ଏଇ ହ୍ରଦେ;
ଆର ଆର ପ୍ରାଣୀ ଯତ, ମହାପାପେ ପାପୀ ।
ନା ନିବେ ପାବକ ହେଥା, ସଦା କୀଟ କାଟେ !
ନହେ ସାଧାରଣ ଅଗ୍ନି କହିନୁ ତୋମାରେ,
ଜ୍ୱଳେ ଯାହେ ପ୍ରେତକୁଳ ଏ ଘୋର ନରକେ,
ରଘୁବର; ଅଗ୍ନିରୂପେ ବିଧିରୋଷ ହେଥା
ଜ୍ୱଳେ ନିତ୍ୟ ! ଚଳ, ରଥି, ଚଳ, ଦେଖାଇବ
କୁମ୍ଭୀପାକେ; ତପ୍ତ ତୈଳେ ଯମଦୂତ ଭାଜେ
ପାପୀବୃନ୍ଦେ ଯେ ନରକେ ! ଓଇ ଶୁନ, ବଳି,
ଅଦୂରେ କ୍ରନ୍ଦନଧ୍ୱନି ! ମାୟାବଳେ ଆମି
ରୋଧିୟାଛି ନାସାପଥ ତୋମାର, ନହିଲେ
ନାରିତେ ତିଷ୍ଠିତେ ହେଥା, ରଘୁଶ୍ରେଷ୍ଠ ରଥି !
କିମ୍ବା ଚଳ ଯାଇ, ଯଥା ଅନ୍ଧତମ କୂପେ
କାଁଦିଛେ ଆତ୍ମହା ପାପୀ ହାହାକାର ରବେ
ଚିରବନ୍ଦୀ !" କରପୁଟେ କହିଲା ନୃପତି,
"କ୍ଷମ, କ୍ଷେମଙ୍କରି, ଦାସେ ! ମରିବ ଏଖନି
ପରଦୁଃଖେ, ଆର ଯଦି ଦେଖି ଦୁଃଖ ଆମି
ଏଇରୂପ ! ହାୟ, ମାଥ, ଏ ଭବମଣ୍ଡଳେ
ସ୍ୱେଚ୍ଛାୟ କେ ଗ୍ରହେ ଜନ୍ମ, ଏଇ ଦଶା ଯଦି
ପରେ ? ଅସହାୟ ନର; କଳୁଷକୁହକେ
ପାରେ କି ଗୋ ନିବାରିତେ ?" ଉତ୍ତରିଲା ମାୟା,-
"ନାହି ବିଷ, ମହେଷ୍ୱାସ, ଏ ବିପୁଳ ଭବେ,
ନା ଦମେ ଔଷଧ ଯାରେ ! ତବେ ଯଦି କେହ
ଅବହେଳେ ସେ ଔଷଧେ, କେ ବାଁଚାୟ ତାରେ ?
କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରେ ପାପ ସହ ରଣେ ଯେ ସୁମତି,
ଦେବକୁଳ ଅନୁକୂଳ ତାର ପ୍ରତି ସଦା;–
ଅଭେଦ୍ୟ କବଚେ ଧର୍ମ ଆବରେନ ତାରେ !
ଏ ସକଳ ଦଣ୍ଡସ୍ଥଳ ଦେଖିତେ ଯଦ୍ୟପି,
ହେ ରଥି, ବିରତ ତୁମି, ଚଳ ଏଇ ପଥେ !"

କତ ଦୂରେ ସୀତାକାନ୍ତ ପଶିଲା କାନ୍ତାରେ-
ନୀରବ, ଅସୀମ, ଦୀର୍ଘ; ନାହି ଡାକେ ପାଖୀ,
ନାହି ବହେ ସମୀରଣ ସେ ଭୀଷଣ ବନେ,
ନା ଫୋଟେ କୁସୁମାବଳୀ–ବନସୁଶୋଭିନୀ ।
ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପତ୍ରପୁଞ୍ଜେ ଛେଦି ପ୍ରବେଶିଛେ
ରଶ୍ମି, ତେଜୋହୀନ, କିନ୍ତୁ, ରୋଗୀହାସ୍ୟ ଯଥା ।

ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ପ୍ରାଣୀ ସହସା ବେଢ଼ିଲ
ସବିସ୍ମୟେ ରଘୁନାଥେ, ମଧୁଭାଣ୍ଡେ ଯଥା
ମକ୍ଷିକ । ଶୁଧିଲ କେହ ସକରୁଣ ସ୍ୱରେ,

"କେ ତୁମି, ଶରୀରି ? କହ, କି ଗୁଣେ ଆଇଲା
ଏ ସ୍ଥଳେ ? ଦେବ କି ନର, କହ ଶୀଘ୍ର କରି ?
କହ କଥା; ଆମା ସବେ ତୋଷ, ଗୁଣନିଧି,
ବାକ୍ୟ-ସୁଧା-ବରିଷଣେ ! ଯେଦିନ ହରିଲ
ପାପପ୍ରାଣ ଯମଦୂତ, ସେଦିନ ଅବଧି
ରସନାଜନିତ ଧ୍ୱନି ବଞ୍ଚିତ ଆମରା ।
ଜୁଡ଼ାଳ ନୟନ ହେରି ଅଙ୍ଗ ତବ, ରଥି,
ବରାଙ୍ଗ, ଏ କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟେ ଜୁଡ଼ାଓ ବଚନେ !"

ଉତ୍ତରିଲା ରକ୍ଷୋରିପୁ, "ରଘୁକୁଳୋଦ୍ଭବ
ଏ ଦାସ, ହେ ପ୍ରେତକୁଳ; ଦଶରଥ ରଥୀ
ପିତା, ପାଟେଶ୍ୱରୀ ଦେବୀ କୌଶଲ୍ୟା ଜନନୀ;
ରାମ ନାମ ଧରେ ଦାସ; ହାୟ, ବନବାସୀ
ଭାଗ୍ୟ-ଦୋଷେ ! ତ୍ରିଶୂଳୀର ଆଦେଶେ ଭେଟିବ
ପିତାୟ, ତେଣୁ ଗୋ ଅଜି ଏ କୃତାନ୍ତପୁରେ ।"

ଉତ୍ତରିଲ ପ୍ରେତ ଏକ, "ଜାନି ଆମି ତୋମା,
ଶୂରେନ୍ଦ୍ର; ତୋମାର ଶରେ ଶରୀର ତ୍ୟଜିନୁ
ପଞ୍ଚବଟୀବନେ ଆମି !" ଦେଖିଲା ନୃମଣି
ଚମକି ମାରୀଚ ରକ୍ଷେ-ଦେହହୀନ ଏବେ !

ଜିଜ୍ଞାସିଲା ରାମଚନ୍ଦ୍ର, "କି ପାପେ ଆଇଲା
ଏ ଭୀଷଣ ବନେ, ରକ୍ଷଃ, କହ ତା ଆମାରେ ?"
"ଏ ଶାସ୍ତିର ହେତୁ ହାୟ, ପୌଲସ୍ତ୍ୟ ଦୁର୍ମତି,
ରଘୁରାଜ !" ଉତ୍ତରିଲା ଶୂନ୍ୟଦେହ ପ୍ରାଣୀ,
"ସାଧିତେ ତାହାର କାର୍ଯ ବଞ୍ଚିନୁ ତୋମାରେ,
ତେଣୁ ଏ ଦୁର୍ଗତି ମମ !" ଆଇଲ ଦୂଷଣ
ସହ ଖର, (ଖର ଯଥା ତୀକ୍ଷ୍ଣଶର ଅସି
ସମରେ, ସଞ୍ଜୀବ ଯବେ,) ହେରି ରଘୁନାଥେ,
ରୋଷେ, ଅଭିମାନେ ଦୋଁହେ ଚଳି ଗେଲା ଦୂରେ,
ବିଷଦନ୍ତହୀନ ଅହି ହେରିଲେ ନକୁଳେ
ବିଷାଦେ ଲୁକାୟ ଯଥା ! ସହସା ପୂରିଲ
ଭୈରବ ଆରବେ ବନ, ପାଳାଇଲ ରଡ଼େ
ଭୂତକୁଳ, ଶୁଷ୍କ ପତ୍ର ଉଡ଼ି ଯାୟ ଯଥା
ବହିଲେ ପ୍ରବଳ ଝଡ଼ ! କହିଲା ଶୂରେଶେ
ମାୟା, "ଏଇ ପ୍ରେତକୁଳ, ଶୁନ ରଘୁମଣି,
ନାନା କୁଣ୍ଡେ କରେ ବାସ; କଭୁ କଭୁ ଆସି
ଭ୍ରମେ ଏ ବିଳାପବନେ, ବିଳାପି ନୀରବେ ।
ଓଇ ଦେଖ ଯମଦୂତ ଖେଦାଇଛେ ରୋଷେ
ନିଜ ନିଜ ସ୍ଥାନେ ସବେ !" ଦେଖିଲା ବୈଦେହୀ-
ହୃଦୟକମଳରବି, ଭୂତ ପାଳେ ପାଳେ,
ପଶ୍ଚାତେ ଭୀଷଣ-ମୂର୍ତି ଯମଦୂତ; ବେଗେ
ଧାଇଛେ ନିନାଦି ଭୂତ, ମୃଗପାଳ ଯଥା
ଧାୟ ବେଗେ କ୍ଷୁଧାତୁର ସିଂହେର ତାଡ଼ନେ
ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଶ୍ୱାସ ! ମାୟା ସହ ଚଳିଲା ବିଷାଦେ
ଦୟାସିନ୍ଧୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସଜଳ ନୟନେ ।

କତ କ୍ଷଣେ ଆର୍ତନାଦ ଶୁନିଲା ସୁରଥୀ
ଶିହରି ! ଦେଖିଲା ଦୂରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ନାରୀ,
ଆଭାହୀନ, ଦିବାଭାଗେ ଶଶିକଳା ଯଥା
ଆକାଶେ ! କେହବା ଛିଣ୍ଡି ଦୀର୍ଘ କେଶାବଳୀ,
କହିଛେ, "ଚିକଣି ତୋରେ ବାଁଧିତାମ ସଦା,
ବାଁଧିତେ କାମୀର ମନଃ, ଧର୍ମ କର୍ମ ଭୁଲି,
ଉନ୍ମଦା ଯୌବନମଦେ !" କେହ ବିଦରିଛେ
ନଖେ ବକ୍ଷଃ, କହି, "ହାୟ, ହୀରାମୁକ୍ତା ଫଳେ
ବିଫଳେ କାଟାନୁ ଦିନ ସାଜାଇୟା ତୋରେ;

କି ଫଳ ଫଳିଲ ପରେ !" କୋନ ନାରୀ ଖେଦେ
କୁଡ଼ିଛେ ନୟନଦ୍ୱୟ, (ନିର୍ଦୟ ଶକୁନି
ମୃତଜୀବ-ଆଁଖି ଯଥା) କହିୟା, "ଅଞ୍ଜନେ
ରଞ୍ଜି ତୋରେ, ପାପଚକ୍ଷୁଃ, ହାନିତାମ ହାସି
ଚୌଦିକେ କଟାକ୍ଷଶର; ସୁଦର୍ପଣେ ହେରି
ବିଭା ତୋର, ଘୃଣିତାମ କୁରଙ୍ଗନୟନେ !
ଗରିମାର ପୁରସ୍କାର ଏଇ କି ରେ ଶେଷେ ?"

ଚଲି ଗେଲା ବାମାଦଲ କାଁଦିୟା କାଁଦିୟା ।–
ପଶ୍ଚାତେ କୃତାନ୍ତଦୂତୀ, କୁନ୍ତଲ-ପ୍ରଦେଶେ
ସ୍ୱନିଛେ ଭୀଷଣ ସର୍ପ; ନଖ ଅସିସମ;
ରକ୍ତାକ୍ତ ଅଧର ଓଷ୍ଠ; ଦୁଲିଛେ ସଘନେ
କଦାକାର ସ୍ତନଯୁଗ ଝୁଲି ନାଭିତଳେ;
ନାସାପଥେ ଅଗ୍ନିଶିଖା ଜ୍ୱଲି ବାହିରିଛେ
ଧକ୍‌ଧକି; ନୟନାଗ୍ନି ମିଶିଛେ ତା ସହ ।

ସମ୍ଭାଷି ରାଘବେ ମାୟା କହିଲା, "ଏଇ ଯେ
ନାରୀକୁଳ, ରଘୁମଣି, ଦେଖିଛ ସମ୍ମୁଖେ,
ବେଶଭୂଷାସକ୍ତା ସବେ ଛିଲ ମହୀତଲେ ।
ସାଜିତ ସତତ ଦୁଷ୍ଟା, ବସନ୍ତେ ଯେମତି
ବନସ୍ଥଳୀ, କାମୀ-ମନଃ ମଜାତେ ବିଭ୍ରମେ
କାମାତୁରା ! ଏବେ କୋଥା ସେ ରୂପମାଧୁରୀ,
ସେ ଯୌବନଧନ, ହାୟ ?" ଅମନି ବାଜିଲ
ପ୍ରତିଧ୍ୱନି, "ଏବେ କୋଥା ସେ ରୂପମାଧୁରୀ,
ସେ ଯୌବନଧନ, ହାୟ !" କାଁଦି ଘୋର ରୋଳେ
ଚଲି ଗେଲା ବାମାକୁଳ ଯେ ଯାର ନରକେ ।

ଆବାର କହିଲା ମାୟା;–"ପୁନଃ ଦେଖ ଚେୟେ
ସମ୍ମୁଖେ, ହେ ରକ୍ଷୋରିପୁ," ଦେଖିଲା ନୃମଣି
ଆର ଏକ ବାମାଦଲ ସମ୍ମୋହନ ରୂପେ !
ପରିମଳମୟ ଫୁଲେ ମଣ୍ଡିତ କବରୀ,
କାମାଗ୍ନିର ତେଜୋରାଶି କୁରଙ୍ଗ-ନୟନେ,
ମିଷ୍ଟତର ସୁଧା-ରସ ମଧୁର ଅଧରେ !
ଦେବରାଜ-କମ୍ବୁ-ସମ ମଣ୍ଡିତ ରତନେ
ଗ୍ରୀବାଦେଶ; ସୂକ୍ଷ୍ମ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ସୁତାର କାଁଚଲି
ଆଚ୍ଛାଦନ-ଛଲେ ଢାକେ କେବଳ ଦେଖାତେ
କୁଚ-ରୁଚି, କାମ-କ୍ଷୁଧା ବାଡ଼ାୟେ ହୃଦୟେ
କାମୀର ! ସୁକ୍ଷୀଣ କଟି; ନୀଳ ପଟ୍ଟବାସେ,
(ସୁକ୍ଷ୍ମ ଅତି) ଗୁରୁ ଊରୁ ଯେନ ଘୃଣା କରି
ଆବରଣ, ରମ୍ଭା-କାନ୍ତି ଦେଖାୟ କୌତୁକେ,
ଉଲଙ୍ଗ ବରାଙ୍ଗ ଯଥା ମାନସେର ଜଳେ
ଅପ୍ସରୀର, ଜଳ-କେଳି କରେ ତାରା ଯବେ ।
ବାଜିଛେ ନୂପୁର ପାୟେ, ନିତମ୍ବେ ମେଖଳା;
ମୃଦଙ୍ଗେର ରଙ୍ଗେ, ବୀଣା, ରବାବ, ମନ୍ଦିରା,
ଆନନ୍ଦେ ସ୍ୱରଙ୍ଗ ସବେ ମନ୍ଦେ ମିଳାଇଛେ ।
ସଙ୍ଗୀତ-ତରଙ୍ଗେ ରଙ୍ଗେ ଭାସିଛେ ଅଙ୍ଗନା

ରୂପସ ପୁରୁଷଦଳ ଆର ଏକ ପାଶେ
ବାହିରିଲ ମୃଦୁ ହାସି; ସୁନ୍ଦର ଯେମତି
କୃତ୍ତିକା-ବଲ୍ଲଭ ଦେବ କାର୍ତ୍ତିକେୟ ବଳୀ,
କିମ୍ବା, ରତି, ମନମଥ, ମନୋରଥ ତବ !
ହେରି ସେ ପୁରୁଷ-ଦଳେ କାମମଦେ ମାତି
କପଟେ କଟାକ୍ଷ-ଶର ହାନିଲା ରମଣୀ,–
କଙ୍କଣ ବାଜିଲ ହାତେ ଶିଞ୍ଜିନୀର ବୋଲେ ।
ତପ୍ତ ଶ୍ୱାସେ ଉଡ଼ି ରଙ୍ଗ କୁସୁମେର ଦାମେ
ଧୂଳାରୂପେ ଜ୍ଞାନ-ରବି ଆସୁ ଆବରିଲ ।
ହାରିଲ ପୁରୁଷ ରଣେ; ହେନ ରଣେ କୋଥା
ଜିନିତେ ପୁରୁଷଦଳେ ଆଛେ ହେ ଶକତି ?

ବିହଙ୍ଗ ବିହଙ୍ଗୀ ଯଥା ପ୍ରେମରସେ ମଜି
କରେ କେଳି ଯଥା ତଥା–ରସିକ ନାଗରେ,
ଧରି ପଶେ ବନ-ମାଝେ ରସିକା ନାଗରୀ-
କି ମାନସେ, ନୟନ ତା କହିଳ ନୟନେ !

ସହସା ପୂରିଳ ବନ ହାହାକାର ରବେ !
ବିସ୍ମୟେ ଦେଖିଳା ରାମ କରି ଜଡ଼ାଜଡ଼ି
ଗଡ଼ାଇଛେ ଭୂମିତଳେ ନାଗର ନାଗରୀ
କାମଡ଼ି ଆଁଚଡ଼ି, ମାରି ହସ୍ତ, ପଦାଘାତେ
ଛିଁଡ଼ି ଚୁଳ, କୁଡ଼ି ଆଁଖି, ନାକ ମୁଖ ଚିରି
ବଜ୍ରନଖେ । ରକ୍ତସ୍ରୋତେ ତିତିଲା ଧରଣୀ ।
ଯୁଝିଳ ଉଭୟେ ଘୋରେ, ଯୁଝିଳ ଯେମତି
କୀଚକେର ସହ ଭୀମ ନାରୀ-ବେଶ ଧରି
ବିରାଟେ । ଉତରି ତଥା ଯମଦୂତ ଯତ
ଲୌହେର ମୁଦ୍ଗର ମାରି ଆଶୁ ତାଡ଼ାଇଲା
ଦୁଇ ଦଳେ । ମୃଦୁଭାଷେ କହିଳା ସୁନ୍ଦରୀ
ମାୟା ରଘୁକୁଳାନନ୍ଦ ରାଘବନନ୍ଦନେ;–

"ଜୀବନେ କାମେର ଦାସ, ଶୁନ, ବାଛା, ଛିଳ
ପୁରୁଷ; କାମେର ଦାସୀ ରମଣୀ-ମଣ୍ଡଳୀ ।
କାମ-କ୍ଷୁଧା ପୁରାଇଲ ଦୌଁହେ ଅବିରାମେ
ବିସର୍ଜି ଧର୍ମେରେ, ହାୟ, ଅଧର୍ମେର ଜଳେ,
ବର୍ଜି ଲଜ୍ଜା;–ଦଣ୍ଡ ଏବେ ଏଇ ଯମପୁରେ ।
ଛଳେ ଯଥା ମରୀଚିକା ତୃଷାତୁର ଜନେ,
ମରୁ-ଭୂମେ; ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାନ୍ତି ମାକାଳ ଯେମତି
ମୋହେ କ୍ଷୁଧାତୁର ପ୍ରାଣେ; ସେଇ ଦଶା ଘଟେ
ଏ ସଙ୍ଗମେ; ମନୋରଥ ବୃଥା ଦୁଇ ଦଳେ ।
ଆର କି କହିବ, ବାଛା, ବୁଝି ଦେଖ ତୁମି ।
ଏ ଦୁର୍ଭୋଗ, ହେ ସୁଭଗ, ଭୋଗେ ବହୁ ପାପୀ
ମରଭୂମେ ନରକାଗ୍ରେ; ବିଧିର ଏ ବିଧି–
ଯୌବନେ ଅନ୍ୟାୟ ବ୍ୟୟେ ବୟସେ କାଙ୍ଗାଳୀ ।
ଅନିର୍ବେୟ କାମାନଳ ପୋଡ଼ାୟ ହୃଦୟେ;
ଅନିର୍ବେୟ ବିଧିରୋଷ କାମାନଳ-ରୂପେ
ଦହେ ଦେହ, ମହାବାହୁ, କହିନୁ ତୋମାରେ–
ଏ ପାପୀ-ଦଳେର ଏଇ ପୁରସ୍କାର ଶେଷେ !"–

ମାୟାର ଚରଣେ ନମି କହିଳା ନୃମଣି,
"କତ ଯେ ଅଦ୍ଭୁତ କାଣ୍ଡ ଦେଖିନୁ ଏ ପୁରେ,
ତୋମାର ପ୍ରସାଦେ, ମାଥ, କେ ପାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତେ ?
କିନ୍ତୁ କୋଥା ରାଜ-ଋଷି ? ଲଇବ ମାଗିୟା
କିଶୋର ଲକ୍ଷ୍ମଣେ ଭିକ୍ଷା ତାଁହାର ଚରଣେ-
କହ ଦାସେ ସେ ସୁଧାମେ, ଏ ମମ ମିନତି ।"

ହାସିୟା କହିଳା ମାୟା, "ଅସୀମ ଏ ପୁରୀ,
ରାଘବ, କିଞ୍ଚିତ୍ ମାତ୍ର ଦେଖାନୁ ତୋମାରେ ।
ଦ୍ୱାଦଶ ବତ୍ସର ଯଦି ନିରନ୍ତର ଭ୍ରମି
କୃତାନ୍ତ-ନଗରେ, ଶୁର, ଆମା ଦୌଁହେ, ତବୁ
ନା ହେରିବ ସର୍ବଭାଗ ! ପୂର୍ବଦ୍ୱାରେ ସୁଖେ
ପତି ସହ କରେ ବାସ ପତିପରାୟଣା
ସାଧ୍ୱୀକୁଳ; ସ୍ୱର୍ଗେ, ମର୍ତ୍ୟେ, ଅତୁଳ ଏ ପୁରୀ
ସେ ଭାଗେ; ସୁରମ୍ୟ ହର୍ମ୍ୟ ସୁକାନନ ମାଝେ,
ସୁସରସୀ ସୁକମଳେ ପରିପୁରଣ ସଦା,
ବାସନ୍ତ ସମୀର ଚିର ବହିଛେ ସୁସ୍ୱନେ,
ଗାଇଛେ ସୁପିକପୁଞ୍ଜ ସଦା ପଞ୍ଚସ୍ୱରେ ।
ଆପନି ବାଜିଛେ ବୀଣା, ଆପନି ବାଜିଛେ
ମୁରଜ, ମନ୍ଦିରା, ବାଁଶୀ, ମଧୁ ସପ୍ତସ୍ୱରା !
ଦଧି, ଦୁଗ୍ଧ, ଘୃତ, ଉତ୍ସେ ଉଥଳିଛେ ସଦା

ଚୌଦିକେ, ଅମୃତଫଳ ଫଳିଛେ କାନନେ;
ପ୍ରଦାନେନ ପରମାନ୍ନ ଆପନି ଅନ୍ନଦା !
ଚର୍ବ୍ୟ, ଚୋଷ୍ୟ, ଲେହ୍ୟ, ପେୟ, ଯା କିଛୁ ଯେ ଚାହେ,
ଅମନି ପାୟ ସେ ତାରେ, କାମଧୁକେ ଯଥା
କାମଲତା, ମହେଷ୍ବାସ, ସଦ୍ୟ ଫଳବତୀ ।
ନାହି କାଜ ଯାଇ ତଥା; ଉତ୍ତର ଦୁୟାରେ
ଚଲ, ବଳି, କ୍ଷଣକାଳ ଭ୍ରମ ସେ ସୁଦେଶେ ।
ଅବିଳମ୍ବେ ପିତୃ-ପଦ ହେରିବେ, ନୃମଣି !”

ଉତ୍ତରାଭିମୁଖେ ଦୌଁହେ ଚଳିଲା ସତ୍ବରେ ।
ଦେଖିଲା ବୈଦେହିନାଥ ଗିରି ଶତ ଶତ
ବନ୍ଧ୍ୟ, ଦଗ୍ଧ, ଆହା, ଯେନ ଦେବରୋଷାନଳେ !
ତୁଙ୍ଗଶୃଙ୍ଗଶିରେ କେହ ଧରେ ରାଶି ରାଶି
ତୁଷାର; କେହ ବା ଗର୍ଜି ଉଗରିଛେ ମୁହୁଃ
ଅଗ୍ନି, ଦ୍ରବି ଶିଳାକୁଳେ ଅଗ୍ନିମୟ ସ୍ରୋତେ,
ଆବରି ଗଗନ ଭସ୍ମେ, ପୂରି କୋଳାହଳେ
ଚୌଦିକ ! ଦେଖିଲା ପ୍ରଭୁ ମରୁକ୍ଷେତ୍ର ଶତ
ଅସୀମ, ଉତ୍ତପ୍ତ ବାୟୁ ବହି ନିରବଧି
ତାଡ଼ାଇଛେ ବାଳିବୃନ୍ଦେ ଊର୍ମିଦଳେ ଯେନ !
ଦେଖିଲା ତଡ଼ାଗ ବଳୀ, ସାଗର-ସଦୃଶ
ଅକୂଳ; କୋଥାୟ ଝଡ଼େ ହୁଙ୍କାରି ଉଥଲେ
ତରଙ୍ଗ ପର୍ବତାକୃତି; କୋଥାୟ ପଚିଛେ
ଗତିହୀନ ଜଳରାଶି; କରେ କେଳି ତାହେ
ଭୀଷଣ-ମୂରତି ଭେକ, ଚିତ୍କାରି ଗମ୍ଭୀରେ !
ଭାସେ ମହୋରଗବୃନ୍ଦ, ଅଶେଷଶରୀରୀ
ଶେଷ ଯଥା; ହଳାହଳ ଜ୍ବଳେ କୋନ ସ୍ଥଳେ;
ସାଗର-ମନ୍ଥନକାଳେ ସାଗରେ ଯେମତି ।
ଏସକଳ ଦେଶେ ପାପୀ ଭ୍ରମେ, ହାହାରବେ
ବିଳାପି ! ଦଂଶିଛେ ସର୍ପ, ବୃଶ୍ଚିକ କାମଡ଼େ,
ଭୀଷଣଦଶନ କୀଟ ! ଆଗୁଣ ଭୂତଳେ,
ଶୂନ୍ୟଦେଶେ ଘୋର ଶୀତ ! ହାୟ ରେ, କେ କବେ
ଲଭୟେ ବିରାମ କ୍ଷଣ ଏ ଉତ୍ତରଦ୍ବାରେ !
ଦ୍ରୁତଗତି ମାୟା ସହ ଚଳିଲା ସୁରଥୀ ।

ନିକଟୟେ ତଟ ଯବେ, ଯତନେ କାଣ୍ଡାରୀ
ଦିୟା ପାଡ଼ି ଜଳାରଣ୍ୟେ, ଆଶୁ ଭେଟେ ତାରେ
କୁସୁମବନଜନିତ ପରିମଳସଖା
ସମୀର; ଜୁଡ଼ାୟ କାନ ଶୁନି ବହୁଦିନେ
ପିକକୁଳ-କଳରବ, ଜନରବ ସହ;-
ଭାସେ ସେ କାଣ୍ଡାରୀ ଏବେ ଆନନ୍ଦ-ସଳିଳେ ।
ସେଇରୂପେ ରଘୁବର ଶୁନିଲା ଅଦୂରେ
ବାଦ୍ୟଧ୍ବନି ! ଚାରିଦିକେ ହେରିଲା ସୁମତି
ସବିସ୍ମୟେ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣସୌଧ, ସୁକାନନରାଜି
କନକ-ପ୍ରସୂଣ-ପୂର୍ଣ୍ଣ,–ସୁଦୀର୍ଘ ସରସୀ,
ନବକୁବଳୟଧାମ ! କହିଲା ସୁସ୍ବରେ
ମାୟା, “ଏଇ ଦ୍ବାରେ, ବୀର, ସମ୍ମୁଖସଂଗ୍ରାମେ
ପଡ଼ି, ଚିରସୁଖ ଭୁଞ୍ଜେ ମହାରଥୀ ଯତ ।
ଅଶେଷ, ହେ ମହାଭାଗ, ସମ୍ଭୋଗ ଏ ଭାଗେ
ସୁଖେର ! କାନନପଥେ ଚଲ ଭୀମବାହୁ,
ଦେଖିବେ ଯଶସ୍ବୀ ଜନେ, ସଞ୍ଜୀବନୀ ପୁରୀ
ଯା ସବାର ଯଶେ ପୂର୍ଣ୍ଣ, ନିକୁଞ୍ଜ ଯେମତି
ସୌରଭେ । ଏ ପୁଣ୍ୟଭୂମେ ବିଧାତାର ହାସି
ଚନ୍ଦ୍ର-ସୂର୍ଯ୍ୟ-ତାରାରୂପେ ଦୀପେ, ଅହରହଃ
ଉଜ୍ଜ୍ବଳେ ।” କୌତୁକେ ରଥୀ ଚଳିଲା ସତ୍ବରେ,

ଅଗ୍ରେ ଶୂଳହସ୍ତେ ମାୟା ! କତ କ୍ଷଣେ ବଳୀ
ଦେଖିଲା ସମ୍ମୁଖେ କ୍ଷେତ୍ର–ରଙ୍ଗଭୂମିରୂପେ ।
କୋନ ସ୍ଥଳେ ଶୂଳକୁଳ ଶାଳବନ ଯଥା
ବିଶାଳ; କୋଥାୟ୍ ହେଷେ ତୁରଙ୍ଗମରାଜି
ମଣ୍ଡିତ ରଣଭୂଷଣେ; କୋଥାୟ୍ ଗରଜେ
ଗଜେନ୍ଦ୍ର ! ଖେଳିଛେ ଚର୍ମି ଅସି ଚର୍ମ ଧରି;
କୋଥାୟ୍ ଯୁଝିଛେ ମଲ୍ଲ କ୍ଷିତି ଟଳମଳି;
ଉଡ଼ିଛେ ପତାକାଚୟ୍ ରଣାନନ୍ଦେ ଯେନ ।
କୁସୁମ-ଆସନେ ବସି, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବୀଣା କରେ,
କୋଥାୟ୍ ଗାଇଛେ କବି, ମୋହି ଶ୍ରୋତାକୁଳେ,
ବୀରକୁଳସଂକୀର୍ତନେ । ମାତି ସେ ସଙ୍ଗୀତେ,
ହୁଙ୍କାରିଛେ ବୀରଦଳ; ବର୍ଷିଛେ ଚୌଦିକେ,
ନା ଜାନି କେ, ପାରିଜାତ ଫୁଲ ରାଶି ରାଶି,
ସୁସୌରଭେ ପୂରି ଦେଶ । ନାଚିଛେ ଅପ୍ସରା;
ଗାଇଛେ କିନ୍ନରକୁଳ, ତ୍ରିଦିବେ ଯେମତି ।

କହିଲା ରାଘବେ ମାୟା, "ସତ୍ୟଯୁଗ-ରଣେ
ସମ୍ମୁଖସମରେ ହତ ରଥୀଶ୍ୱର ଯତ,
ଦେଖ ଏଇ କ୍ଷେତ୍ରେ ଆଜି, କ୍ଷତ୍ରଚୂଡ଼ାମଣି !
କାଞ୍ଚନଶରୀର ଯଥା ହେମକୂଟ, ଦେଖ
ନିଶୁମ୍ଭେ; କିରୀଟ-ଆଭା ଉଠିଛେ ଗଗନେ–
ମହାବୀର୍ଯବାନ ରଥୀ । ଦେବତେଜୋଦ୍ଭବା
ଚଣ୍ଡୀ ଘୋରତର ରଣେ ନାଶିଲା ଶୂରେଶେ ।
ଦେଖ ଶୁମ୍ଭେ, ଶୂଳୀଶମ୍ଭୁନିଭ ପରାକ୍ରମେ;
ଭୀଷଣ ମହିଷାସୁରେ, ତୁରଙ୍ଗମଦମୀ;
ତ୍ରିପୁରାରି-ଅରି ଶୂର ସୁରଥୀ ତ୍ରିପୁରେ;–
ବୃତ୍ର-ଆଦି ଦୈତ୍ୟ ଯତ, ବିଖ୍ୟାତ ଯଗତେ ।
ସୁନ୍ଦ-ଉପସୁନ୍ଦ ଦେଖ ଆନନ୍ଦେ ଭାସିଛେ
ଭ୍ରାତୃପ୍ରେମନୀରେ ପୁନଃ ।" ଶୁଧିଲା ସୁମତି
ରାଘବ, "କେନ ନା ହେରି, କହ ଦୟାମୟି,
କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣ, ଅତିକାୟ୍, ନରାନ୍ତକ (ରଣେ
ନରାନ୍ତକ), ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ୍ ଆଦି ରକ୍ଷଃ-ଶୂରେ ?"

ଉତ୍ତରିଲା କୁହକିନୀ, "ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟି ବ୍ୟତୀତ,
ନାହି ଗତି ଏ ନଗରେ, ହେ ବୈଦେହୀପତି ।
ନଗର ବାହିରେ ଦେଶ, ଭ୍ରମେ ତଥା ପ୍ରାଣୀ,
ଯତ ଦିନ ପ୍ରେତକ୍ରିୟା ନା ସାଧେ ବାନ୍ଧବେ
ଯତନେ;–ବିଧିର ବିଧି କହିନୁ ତୋମାରେ ।
ଚେୟେ ଦେଖ, ବୀରବର, ଆସିଛେ ଏଦିକେ
ସୁବୀର; ଅଦୃଶ୍ୟଭାବେ ଥାକିବ, ନୃମଣି,
ତବ ସଙ୍ଗେ; ମିଷ୍ଟାଳାପ କର ରଙ୍ଗେ, ତୁମି ।"
ଏତେକ କହିୟା ମାତା ଅଦୃଶ୍ୟ ହଇଲା ।

ସବିସ୍ମୟେ ରଘୁବର ଦେଖିଲା ବୀରେଶେ
ତେଜସ୍ୱୀ; କିରୀଟଚୂଡ଼େ ଖେଳେ ସୌଦାମିନୀ,
ଝଳ ଝଳେ ମହାକାୟେ, ନୟନ ଝଳସି,
ଆଭରଣ ! କରେ ଶୂଳ । ଗଜପତିଗତି ।

ଅଗ୍ରସରି ଶୂରେଶ୍ୱର ସମ୍ଭାଷି ରାମେରେ,
ଶୁଧିଲା, –"କି ହେତୁ ହେଥା ସଶରୀରେ ଆଜି,
ରଘୁକୁଳଚୂଡ଼ାମଣି ? ଅନ୍ୟାୟ୍ ସମରେ
ସଂହାରିଲେ ମୋରେ ତୁମି ତୁଷିତେ ସୁଗ୍ରୀବେ;
କିନ୍ତୁ ଦୂର କର ଭୟ୍; ଏ କୃତାନ୍ତପୁରେ
ନାହି ଜାନି କ୍ରୋଧ ମୋରା, ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟ୍ ସବେ ।
ମାନବଜୀବନସ୍ରୋତ ପୃଥିବୀ-ମଣ୍ଡଳେ,
ପଙ୍କିଳ, ବିମଳ ରୟେ ବହେ ସେ ଏ ଦେଶେ ।
ଆମି ବାଳି ।" ସଜଜ୍ଜାୟ୍ ଚିନିଲା ନୃମଣି

ରଥୀନ୍ଦ୍ର କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟାନାଥେ ! କହିଲା ହାସିୟା
ବାଳି, "ଚଳ ମୋର ସାଥେ, ଦାଶରଥି ରଥି !
ଓଇ ଯେ ଉଦ୍ୟାନ, ଦେବ, ଦେଖିଛ ଅଦୂରେ
ସୁବର୍ଣ୍ଣ-କୁସୁମମୟ, ବିହାରେନ ସଦା
ଓ ବନେ ଜଟାୟୁ ରଥୀ, ପିତୃସଖା ତବ !
ପରମ ପିରୀତି ରଥୀ ପାଇବେନ ହେରି
ତୋମାୟ୍ ! ଜୀବନଦାନ ଦିଲା ମହାମତି
ଧର୍ମକର୍ମେ-ସତୀ ନାରୀ ରାଖିତେ ବିପଦେ;
ଅସୀମ ଗୌରବ ତେଁଇ ! ଚଳ ତ୍ୱରା କରି ।"

ଜିଜ୍ଞାସିଲା ରକ୍ଷୋରିପୁ, "କହ, କୃପା କରି,
ହେ ସୁରଥି, ସମସୁଖୀ ଏ ଦେଶେ କି ତୋମା
ସକଳେ ?" "ଖନିର ଗର୍ଭେ" ଉତ୍ତରିଲା ବାଳି,
"ଜନମେ ସହସ୍ର ମଣି, ରାଘବ; କିରଣେ
ନହେ ସମତୁଲ ସବେ, କହିନୁ ତୋମାରେ;-
ତବୁ ଆଭାହୀନ କେବା, କହ, ରଘୁମଣି ?"
ଏଇରୂପେ ମିଷ୍ଟାଳାପେ ଚଳିଲା ଦୁଜନେ ।

ରମ୍ୟ ବନେ, ବହେ ଯଥା ପୀୟୂଷସଳିଳା
ନଦୀ ସଦା କଳକଳେ ଦେଖିଲା ନୃମଣି,
ଜଟାୟୁ ଗରୁଡ଼ପୁତ୍ରେ, ଦେବାକୃତି ରଥୀ;
ଦ୍ୱିରଦ-ରଦ-ନିର୍ମିତ, ବିବିଧ-ରତନେ
ଖଚିତ ଆସନାସୀନ ! ଉଥଳେ ଚୌଦିକେ
ବୀଣାଧ୍ୱନି ! ପଦ୍ମପର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ବିଭାରାଶି
ଉଜ୍ଜ୍ୱଳେ ସେ ବନରାଜୀ, ଚନ୍ଦ୍ରାତପେ ଭେଦି
ସୌରକରପୁଞ୍ଜ ଯଥା ଉତ୍ସବ-ଆଳୟେ !
ଚିରପରିମଳମୟ୍ ସମୀର ବହିଛେ
ବାସନ୍ତ ! ଆଦରେ ବୀର କହିଲା ରାଘବେ,-
"ଜୁଡ଼ାଳେ ନୟନ ଆଜି, ନରକୁଳମଣି
ମିତ୍ରପୁତ୍ର ! ଧନ୍ୟ ତୁମି ! ଧରିଲା ତୋମାରେ
ଶୁଭ କ୍ଷଣେ ଗର୍ଭେ, ଶୁଭ, ତୋମାର ଜନନୀ !
ଧନ୍ୟ ଦଶରଥ ସଖା, ଜନ୍ମଦାତା ତବ !
ଦେବକୁଳପ୍ରିୟ୍ ତୁମି, ତେଁଇ ସେ ଆଇଲେ
ସଶରୀରେ ଏ ନଗରେ । କହ, ବତ୍ସ ଶୁନି,
ରଣ-ବାର୍ତା ! ପଡ଼େଛେ କି ସମରେ ଦୁର୍ମତି
ରାବଣ ? ପ୍ରଣମି ପ୍ରଭୁ କହିଲା ସୁସ୍ୱରେ,–
"ଓ ପଦପ୍ରସାଦେ, ତାତ, ତୁମୁଳ ସଂଗ୍ରାମେ,
ବିନାଶିନୁ ବହୁ ରକ୍ଷେ, ରକ୍ଷଃକୁଳପତି
ରାବଣ ଏକାକୀ ବୀର ଏବେ ରକ୍ଷଃପୁରେ ।
ତାର ଶରେ ହତଜୀବ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୁମତି,
ଅନୁଜ; ଆଇଲ ଦାସ ଏ ଦୁର୍ଗମ ଦେଶେ,
ଶିବେର ଆଦେଶେ ଆଜି ! କହ, କୃପା କରି,
କହ ଦାସେ, କୋଥା ପିତା, ସଖା ତବ, ରଥି ?"

କହିଲା ଜଟାୟୁ ବଳୀ, "ପଶ୍ଚିମ ଦୁୟାରେ
ବିରାଜେନ ରାଜ-ଋଷି ରାଜ-ଋଷିଦଳେ ।
ନାହି ମାନା ମୋର ପ୍ରତି ଭ୍ରମିତେ ସେ ଦେଶେ;
ଯାଇବ ତୋମାର ସଙ୍ଗେ, ଚଳ ରିପୁଦମି !"

ବହୁବିଧ ରମ୍ୟ ଦେଶ ଦେଖିଲା ସୁମତି
ବହୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ଅଟ୍ଟାଳିକା; ଦେବାକୃତି ବହୁ
ରଥୀ; ସରୋବରକୂଳେ, କୁସୁମକାନନେ,
କେଳିଛେ ହରଷେ ପ୍ରାଣୀ, ମଧୁକାଳେ ଯଥା
ଗୁଞ୍ଜରେ ଭ୍ରମରକୁଳ ସୁନିକୁଞ୍ଜବନେ;
କିଂବା ନିଶାଭାଗେ ଯଥା ଖଦ୍ୟୋତ, ଉଜଳି
ଦଶ ଦିଶ ! ଦ୍ରୁତଗତି ଚଳିଲା ଦୁଜନେ !
ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ପ୍ରାଣୀ ବେଢ଼ିଲ ରାଘବେ ।

କହିଲା ଜଟାୟୁ ବଳୀ, "ରଘୁକୁଳୋଦ୍ଭବ
ଏ ସୁରଥୀ ! ସଶରୀରେ ଶିବେର ଆଦେଶେ,
ଆଇଲା ଏ ପ୍ରେତପୁରେ, ଦରଶନ-ହେତୁ
ପିତୃପଦ, ଆଶୀର୍ବାଦି ଯାହ ସବେ ଚଳି
ନିଜ ସ୍ଥାନେ, ପ୍ରାଣୀଦଳ ।" ଗେଲା ଚଳି ସବେ
ଆଶୀର୍ବାଦି । ମହାନନ୍ଦେ ଚଳିଲା ଦୁଜନେ ।
କୋଥାୟ୍ ହେମାଙ୍ଗଗିରି ଉଠିଛେ ଆକାଶେ
ବୃକ୍ଷଚୂଡ଼, ଜଟାଚୂଡ଼ ଯଥା ଜଟାଧାରୀ
କପର୍ଦ୍ଦି ! ବହିଛେ କଳେ ପ୍ରବାହିନୀ ଝ୍ରି !
ହୀରା, ମଣି, ମୁକ୍ତାଫଳ ଫଳେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜଳେ ।
କୋଥାୟ୍ ବା ନୀଚଦେଶେ ଶୋଭିଛେ କୁସୁମେ
ଶ୍ୟାମଭୂମି; ତାହେ ସଡ଼, ଖଚିତ କମଳେ !
ନିରନ୍ତର ପିକବର କୁହରିଛେ ବନେ ।

ବିନତାନନ୍ଦନାତ୍ମଜ କହିଲା ସମ୍ଭାଷି
ରାଘବେ, "ପଶ୍ଚିମ ଦ୍ୱାର ଦେଖ, ରଘୁମଣି !
ହିରଣ୍ମୟ୍; ଏ ସୁଦେଶେ ହୀରକ-ନିର୍ମିତ
ଗୃହାବଳୀ । ଦେଖ ଚେୟେ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବୃକ୍ଷମୂଳେ,
ମରକତପତ୍ରଛତ୍ର ଦୀର୍ଘଶିରୋପରି,
କନକ-ଆସନେ ବସି ଦିଳୀପ ନୃମଣି,
ସଙ୍ଗେ ସୁଦକ୍ଷିଣା ସାଧ୍ୱୀ ! ପୂଜ ଭକ୍ତିଭାବେ
ବଂଶେର ନିଦାନ ତବ । ବସେନ ଏଦେଶେ
ଅଗଣ୍ୟ ରାଜର୍ଷିଗଣ,– ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ, ମାନ୍ଧାତା,
ନହୁଷ ପ୍ରଭୃତି ସବେ ବିଖ୍ୟାତ ଜଗତେ ।
ଅଗ୍ରସରି ପିତାମହେ ପୂଜ, ମହାବାହୁ !"

ଅଗ୍ରସରି ରଥୀଶ୍ୱର ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗେ ନମିଲା
ଦମ୍ପତିର ପଦତଳେ; ଶୁଧିଲା ଆଶୀଷି
ଦିଳୀପ, "କେ ତୁମି ? କହ, କେମନେ ଆଇଲା
ସଶରୀରେ ପ୍ରେତଦେଶେ, ଦେବାକୃତି ରଥି ?
ତବ ଚନ୍ଦ୍ରାନନ ହେରି ଆନନ୍ଦସଳିଳେ
ଭାସିଲ ହୃଦୟ୍ ମମ !" କହିଲା ସୁସ୍ୱରେ
ସୁଦକ୍ଷିଣା, "ହେ ସୁଭଗ, କହ ତ୍ୱରା କରି,
କେ ତୁମି ? ବିଦେଶେ ଯଥା ସ୍ୱଦେଶୀୟ୍ ଜନେ
ହେରିଲେ ଜୁଡ଼ାୟ୍ ଆଁଖି, ତେମନି ଜୁଡ଼ାଳ
ଆଁଖି ମମ, ହେରି ତୋମା ! କୋନ ସାଧ୍ୱୀ ନାରୀ
ଶୁଭକ୍ଷଣେ ଗର୍ଭେ ତୋମା ଧରିଲ, ସୁମତି !
ଦେବକୁଳୋଦ୍ଭବ ଯଦି, ଦେବାକୃତି, ତୁମି,
କେନ ବନ୍ଦ ଆମା ଦୌଁହେ ? ଦେବ ଯଦି ନହ,
କୋନ୍ କୁଳ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିଲା ନରଦେବରୂପେ ?"

ଉତ୍ତରିଲା ଦାଶରଥି କୃତାଞ୍ଜଳି ପୁଟେ,-
"ଭୁବନବିଖ୍ୟାତ ପୁତ୍ର ରଘୁ ନାମେ ତବ,
ରାଜର୍ଷି, ଭୁବନ ଜିନି ଜିନିଲା ସ୍ୱବଳେ
ଦିଗ୍‌ବିଜୟ୍ୀ, ଅଜ ନାମେ ତାଁର ଜନମିଲା
ତନୟ୍–ବସୁଧାପାଳ; ବରିଲା ଅଜେରେ
ଇନ୍ଦୁମତୀ; ତାଁର ଗର୍ଭେ ଜନମ ଲଭିଲା
ଦଶରଥ ମହାମତି; ତାଁର ପାଟେଶ୍ୱରୀ
କୌଶଲ୍ୟା; ଦାସେର ଜନ୍ମ ତାଁହାର ଉଦରେ ।
ସୁମିତ୍ରା-ଜନନୀ-ପୁତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମଣ କେଶରୀ,
ଶତ୍ରୁଘ୍ନ–ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ରଣେ । କୈକେୟ୍ୀ ଜନନୀ
ଭରତ ଭ୍ରାତାରେ, ପ୍ରଭୁ, ଧରିଲା ଗରଭେ !"

ଉତ୍ତରିଲା ରାଜ-ଋଷି, "ରାମଚନ୍ଦ୍ର ତୁମି,
ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁକୁଳଶେଖର, ଆଶୀଷି ତୋମାରେ !
ନିତ୍ୟ ନିତ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତି ତବ ଘୋଷିବେ ଜଗତେ,
ଯତ ଦିନ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ୍େ ଆକାଶେ,
କୀର୍ତ୍ତିମାନ ! ବଂଶ ମମ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭୂତଳେ

ତବ ଗୁଣେ, ଗୁଣିଶ୍ରେଷ୍ଠ ! ଓଇ ଯେ ଦେଖିଛ
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଗିରି, ତାର କାଛେ ବିଖ୍ୟାତ ଏ ପୁରେ,
ଅକ୍ଷୟ୍ ନାମେତେ ବଟ ବୈତରଣୀତଟେ ।
ବୃକ୍ଷମୂଳେ ପିତା ତବ ପୂଜେନ ସତତ
ଧର୍ମରାଜେ ତବ ହେତୁ; ଯାଓ, ମହାବାହୁ,
ରଘୁକୁଳ-ଅଳଙ୍କାର, ତାଁହାର ସମୀପେ ।
କାତର ତୋମାର ଦୁଃଖେ ଦଶରଥ ରଥୀ ।”

ବନ୍ଦି ଚରଣାରବିନ୍ଦ ଆନନ୍ଦେ ନୃମଣି,
ବିଦାୟି ଜଟାୟୁ ଶୂରେ, ଚଳିଲା ଏକାକୀ
(ଅନ୍ତରୀକ୍ଷେ ସଙ୍ଗେ ମାୟା) ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଗିରି ଦେଶେ
ସୁରମ୍ୟ, ଅକ୍ଷୟ୍ ବୃକ୍ଷେ ହେରିଲା ସୁରଥୀ
ବୈତରଣୀ ନଦୀତୀରେ, ପୀୟୂଷସଳିଳା
ଏ ଭୂମେ; ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ଶାଖା, ମରକତ ପାତା,
ଫଳ, ହାୟ୍, ଫଳଛଟା କେ ପାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତେ ?
ଦେବାରାଧ୍ୟ ତରୁରାଜ ମୁକତିପ୍ରଦାୟୀ ।

ହେରି ଦୂରେ ପୁତ୍ରବରେ ରାଜର୍ଷି, ପ୍ରସରି
ବାହୁଯୁଗ, (ବକ୍ଷଃସ୍ଥଳ ଆର୍ଦ୍ର ଅଶ୍ରୁଜଳେ)
କହିଲା, “ଆଇଲି କି ରେ ଏ ଦୁର୍ଗମ ଦେଶେ
ଏତ ଦିନେ, ପ୍ରାଣାଧିକ, ଦେବେର ପ୍ରସାଦେ,
ଜୁଡ଼ାତେ ଏ ଚକ୍ଷୁଃଦ୍ୱୟ୍ ? ପାଇନୁ କି ଆଜି
ତୋରେ, ହାରାଧନ ମୋର ? ହାୟ୍ ରେ, କତ ଯେ
ସହିନୁ ବିହନେ ତୋର, କହିବ କେମନେ,
ରାମଭଦ୍ର ? ଲୌହ ଯଥା ଗଳେ ଅଗ୍ନିତେଜେ,
ତୋର ଶୋକେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିନୁ ଅକାଳେ ।
ମୁଦିନୁ ନୟନ, ହାୟ୍, ହୃଦୟଜ୍ୱଳନେ,
ନିଦାରୁଣ ବିଧି, ବତ୍ସ, ମମ କର୍ମଦୋଷେ
ଲିଖିଲା ଆୟାସ, ମରି, ତୋର ଓ କପାଳେ,
ଧର୍ମପଥଗାମୀ ତୁଇ ! ତେଁଇ ସେ ଘଟିଲ
ଏ ଘଟନା; ତେଁଇ, ହାୟ୍, ଦଳିଲ କୈକେୟୀ
ଜୀବନକାନନଶୋଭା ଆଶାଲତା ମମ
ମତ୍ତମାତଙ୍ଗିନୀ ରୂପେ । “ବିଳାପିଲା ବଳୀ
ଦଶରଥ; ଦାଶରଥି କାଁଦିଲା ନୀରବେ ।

କହିଲା ରାଘବଶ୍ରେଷ୍ଠ, “ଅକୂଳ ସାଗରେ
ଭାସେ ଦାସ, ତାତ, ଏବେ; କେ ତାରେ ରକ୍ଷିବେ
ଏ ବିପଦେ ? ଏ ନଗରେ ବିଦିତ ଯଦ୍ୟପି
ଘଟେ ଯା ଭବମଣ୍ଡଳେ, ତବେ ଓ ଚରଣେ
ଅବିଦିତ ନହେ, କେନ ଆଇଲ ଏ ଦେଶେ
କିଙ୍କର ! ଅକାଳେ, ହାୟ୍, ଘୋରତର ରଣେ,
ହତ ପ୍ରିୟାନୁଜ ଆଜି ! ନା ପାଇଲେ ତାରେ,
ଆର ନା ଫିରିବ ଯଥା ଶୋଭେ ଦିନମଣି,
ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରା ! ଆଜ୍ଞା ଦେହ, ଏଖାନି ମରିବ,
ହେ ତାତ, ଚରଣତଳେ ! ନାପାରି ଧରିତେ
ତାହାର ବିରହେ ପ୍ରାଣ ! କାଁଦିଲା ନୃମଣି
ପିତୃପଦେ; ପୁତ୍ରଦୁଃଖେ କାତର, କହିଲା
ଦଶରଥ,- “ଜାନି ଆମି, କି କାରଣେ ତୁମି
ଆଇଲେ ଏ ପୁରେ, ପୁତ୍ର । ସଦା ଆମି ପୂଜି
ଧର୍ମରାଜେ, ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦିୟା ସୁଖଭୋଗେ,
ତୋମାର ମଙ୍ଗଳ ହେତୁ । ପାଇବେ ଲକ୍ଷ୍ମଣେ,
ସୁଲକ୍ଷଣ ! ପ୍ରାଣ ତାର ଏଖନଓ ଦେହେ
ବଦ୍ଧ, ଭଗ୍ନ କାରାଗାରେ ବଦ୍ଧ ବନ୍ଦୀ ଯଥା ।
ସୁଗନ୍ଧମାଦନ ଗିରି, ତାର ଶୃଙ୍ଗଦେଶେ
ଫଳେ ମହୌଷଧ, ବତ୍ସ, ବିଶଲ୍ୟକରଣୀ,
ହେମଲତା; ଆନି ତାହା ବାଁଚାଓ ଅନୁଜେ ।

ଆପନି ପ୍ରସନ୍ନ ଭାବେ ଯମରାଜ ଆଜି
ଦିଲା ଏ ଉପାୟ୍ କହି । ଅନୁଚର ତବ
ଆଶୁଗତିପୁତ୍ର ହନୁ, ଆଶୁଗତିଗତି;
ପ୍ରେର ତାରେ; ମୁହୂର୍ତ୍ତେକେ ଆନିବେ ଔଷଧେ,
ଭୀମପରାକ୍ରମ ବଳୀ ପ୍ରଭଞ୍ଜନସମ ।
ନାଶିବେ ସମୟେ ତୁମି ବିଷମ ସଂଗ୍ରାମେ
ରାବଣେ; ସବଂଶେ ନଷ୍ଟ ହବେ ଦୁଷ୍ଟମତି
ତବ ଶରେ; ରଘୁକୁଳଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁତ୍ରବଧୂ
ରଘୁଗୃହ ପୁନଃ ମାତା ଫିରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିବେ;-
କିନ୍ତୁ ସୁଖଭୋଗ ଭାଗ୍ୟେ ନାହି, ବତ୍ସ, ତବ !
ପୁଡ଼ି ଧୂପଦାନେ, ହାୟ୍, ଗନ୍ଧରସ ଯଥା
ସୁଗନ୍ଧେ ଆମୋଦେ ଦେଶ, ବହୁ କ୍ଲେଶ ସହି,
ପୂରିବେ ଭାରତଭୂମି, ଯଶସ୍ୱି, ସୁଯଶେ !
ମମ ପାପ ହେତୁ ବିଧି ଦଣ୍ଡିଲା ତୋମାରେ;–
ସ୍ୱପାପେ ମରିନୁ ଆମି ତୋମାର ବିଚ୍ଛେଦେ ।

"ଅର୍ଦ୍ଧଗତ ନିଶାମାତ୍ର ଏବେ ଭୂମଣ୍ଡଳେ ।
ଦେବବଳେ ବଳୀ ତୁମି ଯାଓ ଶୀଘ୍ର ଫିରି
ଲଙ୍କାଧାମେ; ପ୍ରେର ତ୍ୱରା ବୀର ହନୁମାନେ;
ଆନି ମହୌଷଧ, ବତ୍ସ, ବାଁଚାଓ ଅନୁଜେ;–
ରଜନୀ ଥାକିତେ ଯେନ ଆନେ ସେ ଔଷଧେ ।"

ଆଶୀଷିଲା ଦଶରଥ ଦାଶରଥି ଶୂରେ ।
ପିତୃ-ପଦଧୂଳି ପୁତ୍ର ଲଇବାର ଆସେ,
ଅର୍ପିଲା ଚରଣପଦ୍ମେ କରପଦ୍ମ; ବୃଥା !
ନାରିଲା ସ୍ପର୍ଶିତେ ପଦ ! କହିଲା ସୁସ୍ୱରେ
ରଘୁଜ-ଅଜ-ଅଙ୍ଗଜ ଦଶରଥାଙ୍ଗଜେ;–
"ନହେ ଭୂତପୂର୍ବ ଦେହ ଏବେ ଯା ଦେଖିଛ
ପ୍ରତିବିମ୍ବ, କିମ୍ବା ଜଳେ, ଏ ଶରୀର ମମ ।–
ଅବିଳମ୍ବେ, ପ୍ରିୟତମ, ଯାଓ ଲଙ୍କାଧାମେ ।"

ପ୍ରଣମି ବିସ୍ମୟେ ପଦେ ଚଳିଲା ସୁମତି,
ସଙ୍ଗେ ମାୟା । କତ କ୍ଷଣେ ଉତରିଲା ବଳୀ
ଯଥାୟ୍ ପତିତ କ୍ଷେତ୍ରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୁରଥୀ;
ଚାରିଦିକେ ବୀରବୃନ୍ଦ ନିଦ୍ରାହୀନ ଶୋକେ ।

ଇତି ଶ୍ରୀମେଘନାଦବଧେ କାବ୍ୟେ ପ୍ରେତପୁରୀ ନାମ ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗଃ ।

ବାଂଲା ଠୁ ରୋମାନ ହରଫ, କାଗଜରେ:

ଅମିତା ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ

କାଗଜ ଠୁ ହାର୍ଡ-ଡିସ୍କ

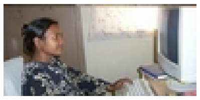

ସଂଯୁକ୍ତା କାଁହାର

http://www.iopb.res.in/~somen/madhu.html
email:somen@iopb.res.in